

HAGYOMÁNY

Deáki

A Csalóköztől északra fekvő területet Mátyusföldnek hívják. Nevét egy híres magyar oligarchától Csák Mátétól kapta. Ennek a vidéknek csaknem közepén van egy magyar falu: Deáki (Diakovce). Még a műveltebb magyarok sem nagyon ismerik, pedig három dologról is híres. Mindhárom a templomhoz kötődik.

A legjobb, ha megkeressük a templomszolgát, Ambrus bácsit. Ha megkérdezzük családi nevét, huncutul mosolyog, s azt mondja: nem egy van, hanem száz. Száz Ambrus a becsületes neve. Tőle mindent megtudhatunk.

Amikor *Szent István* elrendelte, hogy minden tíz falu köteles egy templomot emelni, itt is építettek egyet. S ez az *ős-templom* ma is megvan. Ma már persze csak kis kápolnának látszik, mert 1228-ban bencés szerzetesek hozzáépítettek egy *kolostor-templomot*. Akkoriban a padlástérben laktak a barátok. Fülkéik ma is megvannak. Sőt a padlástér oltárán felfedezhetők a régi freskók nyomai is.

A kéttornyú, téglából épült, román stílusú templom gyönyörű egységet alkotott. De az idők során – a hívők szaporodásával – ez is kicsinek bizonyult. A múlt század végén Schulek Frigyes (ő építette – többek között – Budapesten a Halászbástyát és a János-hegyi kilátót is) tervei alapján még egy újabb részt építettek hozzá. Így alakult ki a mai *Szűz Mária templom*. Ám az ősi, több mint ezer éves kápolna az évszázadok során lepusztult. Felújítása halaszthatatlanná vált.

Az 1940-es években ez a vidék újra Magyarországhoz tartozott. S – milyen szerencse! – az esztergomi érsek, *Serédi Jusztinián* bíboros e falu szülötte volt. Ő összefogván a pannonhalmi

bencésekkel, szerzett rá pénzt. Neki köszönhető, hogy a templomot új padokkal látták el, freskókat festettek s elvégezték a legszükségesebb javításokat. S áll ma is egyedülálló építészeti értéket képviselve. Bár a vizesedés miatt most újra költeni kellene rá...

Vágsellyétől délre egy 20 km-es szárnyvonal ágazik el Negyed felé. Ezen a vonalon ... Deáki a számunkra érdekes község. I. István király 1001-ben bencéseket telepített ide, akik egy régebbi templomuk helyén 1228-ban építették föl azt a román stílusú, háromajtós, két-tornyú templomot, amely Dél-Szlovákia igen értékes műemléke ma is. A deáki bencés kolostorban használták a XIII. század elején azt a később Pozsonyba, majd 1816-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba került latin szertartáskönyvet, amelyet ma Pray-kódex néven ismerünk és a 154. lapja a halotti Beszédet és a Könyörgést tartalmazza. (Szombathy Viktor: Cseh-szlovákia útikönyv Második, javított kiadás 391. oldal Panoráma 1976)

Deáki, a budapest-bécsi vasútvonal közelében fekvő magyar nagyközség, 478 házzal és 2825, nagybárá római kath. vallású lakossal. ... Ősi neve *Wag*, majd *Vágfölds* volt. Az előbbi néven már Szent István királynak a pannonhalmi apátságot alapító oklevelében van említve 1001-ben 1261-ben *Sala*, majd *Salafölds* néven szerepel. Mai néven csak 1296-ban találjuk *Diaky* alakban. ... Szűz Mária tiszteletére szentelt egyházát már II. Paskál pápa említi 1103-ban, de mai, híres román stílusú temploma az ősi, kisebb templom helyén, a XIII. század első negyedében épült a monostorral együtt, mely utóbbinak azonban már nyoma sincsen. E románstílusú templomnak ún. felső temploma, vagyis felső hajója is van, melyben a legrégebb freskófestészet nyomai látszanak. Az a misekönyv, melyben a legrégebb magyar nyelvemléket megtalálták, a deáki plébániái volt. ... Szakértők határozott állítása szerint, e nevezetes kódex a XIII. század harmadik tizedéből való lehet és így egyetlen magyar nyelvemlékünk, mely az Árpád-házi királyok korából reánk maradt. (Magyarország vármegyéi és városai /Magyarország monográfiája/ Pozsony vármegye 48-49. old. Apollo Irodalmi Társaság /időpont nélkül/)

De, hát mi az a harmadik dolog, amiről híres Deáki?

Egy *misekönyvről* van szó. Valamikor az 1100-as évek vége felé írták. A deáki papok ezt olvasgatták s vitték magukkal faluról-falura. Ebből miséztek. A tatárjárás idején – mikor menekülni kellett – sem váltak meg tőle. Így jutott el a kódex Pozsonyba. Itt lapozgatta, tanulmányozta a kötetet 1770-ben Pray György, egy, a történelemmel foglalkozó szerzetes. S a latin miseszövegek között, a 154. lapon különös szöveget talált. Nem latinul volt írva. Betűzgetni kezdte: „*Latiatuc feleym zumtuchel mic vogmuc...*” A *Halotti beszéd* volt ez, a ma ismert legrégebb összefüggő magyar nyelvemlék.

Ezeket köszönhetjük Deákinak, ennek a több mint ezer esztendőszlovákiai magyar falunak.

Romhányi András

A deáki bencés plébániatemplom Szent István kápolnájának vaskapuja

Szovátafürdő története*

Amikor 1999. kora őszén Szováta lakossága a református templom felszentelésének 60. évfordulóját ünnepelte, a megemlékezés egybeesett egy, a köznek élő adományozó személy tiszteletére felállított kopjafa-avató és emléktábla-leleplező ünnepséggel. Mindkettőn Veress József neve olvasható. A hagyományápoló utókor tisztelete rejtett a megemlékezésben. Fürdőalapító volt, mégpedig nem egyedül. Alkalmat kell találniuk a ma élőknek a két fürdőt egyesítő Ilyés Lajos tevékenységének, ténykedésének, értékének méltatására is.

Szovátafürdő legelső írásos említője idős Halmágyi István, aki a zsidói származású Wesselényi család egyik tagjának volt a titkára 1711 és 1715 között. A beteges titkár szomorú hangú írását idézem: „1715. Azon úriember maga szolgálhatja mellől meg el nem bocsátott volna de skorbutus nevű nyavalya mindkét lábamon erumpálván, szüntelen terjedett és rajtam erőt vett. Melynek mindegy két esztendő alatt sem orvosát, sem orvosságát nem találtam... Parajdi sós vizeket, marosszéki híres hasznú vizeket s forrásokat mindent, elpróbáltam, hol több, hol kevesebb időt töltvén.” A marosszéki fürdőt Szadeczi Kardos Lajos Szováta tészi. A beteg meggyógyult, mert 1718-tól Szilágysomlyón aljegyző, majd 1720-tól Kraszna főjegyzője és 1730-tól főispánja. Élete utolsó éveiben a Sepsiszentgyörgy melletti Árkoson gazdálkodik.

Később 1780-ban Johann Fichtel említi, hogy a szováta tavak... nem fagnak be, és nyáron a meleg napfény mellett olyan melegek, mint egy közepesen forró kénés fürdő... Ő említi először azt is, hogy a tavak nem állandóak. Mint írja, nem messze Parajdtól egy sós tó gátja átszakadt, és a lefolyó víz a Kis-Küküllőben hosszú helyen elpusztította a halakat.

Szováta meleg sós vizet a XIX. század elejétől egyre ismertebbé válnak, főleg a gyógyulást kereső marosszéki emberek látogatták. Orbán Balázs is a Székelyföld leírásában szívesen emlíkezik vissza gyermekkori fürdőélményére.

Szovátafürdő első két állandó villáját 1844-ben báró Simén Györgyné és Tolnai János építtette, valószínűleg a Fehér-tó partján. Kővári László 1847-ben csak azt említi a tavakról, hogy „... egyet használnak különösen, minek melegsége érezhető”. 1850-ben valószínűleg egy nagy eszést követően, átszakadt a Fehér-tó gátja és vize lezúdult a Sóárokban, vele együtt pusztult a szomszédos hideg vizű tó is. Nagyobb heliotermikus tó hiányában az érdeklődés, látogatottság megcsappant. Jellemző, hogy az 1853. május 20-án az átutazó Jókai Mór feljegyzéseiben nem említi az itteni fürdőt, a természeti szépségeket.

Szováta Veress József kísérli meg a fürdőélet feltámasztását, akit méltán nevezhetünk a fürdő alapítójának. Mesterségesen próbált egy tavat létrehozni 1860-ban, cölöpgátat építtetett a Sóárokba, amelynek maradványai ma is láthatók. 1872-ben tovább bővíti vállalkozását, felépíti a Géra-fürdőt. Szovátafürdő alapítását hitelesen írja le dr. Agyagási Károly, Maros-Torda vármegye tisztí főorvosa: „Rendes fürdőzészről azonban csak a múlt század ötvenes éveitől kezdve lehet szó. Ezen időben, mint az öreg emberektől megtudtam, a mostani (1908) első fürdőtelep északi részén két sós patak volt (egyik a föld alól bukkant fel). Ezen patakok vizét megdugták és az így keletkezett sós tócsák partjára ideiglenes sátrakat állítottak és így feredtek már messzebb vidékről odautazottak is, például néhai Vályi Pál esperes, nyáradszentbenedeki lakos, néhány év múlva az akkor Makkfalván lakó Dósa Dániel és a Torboszlóban lakó Bereczki Sándor nyaranként fel-fel rándultak Szováta tóra fürdőzni, s mint nagyobb látókörű emberek, hamar rájöttek azon ideára, hogy itt fürdőtelepet kell létesíteni. Veress József szováta jómódú birtokosnak több fekvősége volt a sós patak táján. Dósa Dániel őt szólította fel egy kis telep létesítésére. Hogy kellő tájékozottságot szerezzen Veress, Dósa Dániel elvitte magával a közelfekvő Korond fürdőre, hogy az ottani építkezéseket megtekintve és annak mintájára építkezék. Így létesítette Veress József a most meglévő alsó fürdőjét 10 lakószobával (1872).”

A Géra-fürdő négy részből állt: a női és férfi uszodából, a népfürdőből és a hat kabinos meleg kádfürdőből. 1876-ban kincstári engedélyt szerez a sós vizek fürdésre való felhasználására.

* Elhangzott Szováta 2000. május 27-én a Medve-tó kialakulásának 125. évfordulója alkalmából rendezet tanácskozáson.

Sajnos, a mesterséges heliotermikus Jordán-tavat egy felhőszakadás szétrombolta. Veress József ekkor a Fekete-tó partjára épített fürdőkáabinokat.

A fürdőtelep kialakulása a Medve-tó körül 1893-ban kezdődött, amikor Ilyés Lajos felfedezte a benne rejlő hatalmas értéket. Megvásárolja a tó által elöntött kaszálókat és a szomszédos területeket, így kizárólagos tulajdonosává válik. 1894-ben saját villát épített a tóparton. Miután megszerezte a birtokjogot, megszerzi a fürdőengedélyt is.

A fürdő jó hírének megalapozásához hozzájárult László Polykár, a mikházi kolostor házfőnöke, aki „...a nép részére búcsújáró helyé tette a Medve-tavat azáltal, hogy Isten dicsőségére kápolnát és barátházat épített a tó közelében, ...amely építésénél maguk a barátok végeztek minden ács- és asztalosmunkát.”

Ilyés Lajos 1900-ban hivatalosan is megalapítja „Felső-Szovátát”, ahol „A fürdő egyelőre szerény, 14 szobás szállóval és egy, a Medve-tavon berendezett nyílt fürdővel kezdődik... A következő évben megszerzi a gyógyfürdői minősítést is, ezután 1902-ben felépíti a 18 szobás Bercsényi-szállót, tovább bővíti a kádfürdőt. Miután 1902 márciusában megvásárolja a Géra-fürdőt is a református egyháztól, kialakítja az egységes Szováta-fürdőt, és ezzel elindítja azon az úton, amely kiemeli a kis, helyi jelentőségű fürdőhelyek sorából. A fürdő népszerűsége ezután rohamosan nő és a századforduló békeéveiben Erdély egyik leglátogatottabb gyógy- és üdülőhelye lesz. Itt töltötte nyarait 1905–1907 között Jászai Mari színésznő, aki az idelátogató pesti színészekkel többször is fellépett a fürdővendégek szórakoztatására. Az előadások bevételéből építette a Mária-forrást, amely az ivóvíz-szolgáltatást javította. A nyaraló irodalmi hajlamú vendégei alkalmi lapot is adtak ki „Szováta és Vidéke” címmel.

A fejlődés lendületét megtörte a világháború, amely véget vetett a „hosszú XIX. századnak”. A fő hatalomváltás, a földreform nyomán új gazda foglalja el a telepet. A Román Nemzeti Parasztpárt 1925-ben megveszi a fürdőt és kezelésére a kolozsvári Agrár Bankon keresztül, létrehozza a Szováta Fürdővállalat Részvénytársaságot. Egészségügyi felügyelő dr. Marius Sturza, adminisztratív vezető Teodor Pascu lesz. Az intézkedések nyomán a vállalat fellendül. Szováta Románia egyik legnépszerűbb, legreklámozottabb fürdője lesz, például 1930-ban itt tartották a Miss Románia országos döntőjét. Az éjszakai élet központja a kaszinó. Új villák sora épül, köztük a legmonumentálisabb, a dr. Papp János javaslatára az erdélyi Ügyvédi Kamara által épített „Bírák Villája”. Földszintjén rendezte be dr. Marius Sturza fürdőorvos – a hajdani híres bécsi balneológus, aki sokat tett a fürdőért is –, a legmodernebb és

leghigiénikusabb berendezésű víz- és villanygyógyintézetet, ahol a kezelés orvosi felügyelet alatt történik, okleveles fürdőmesterekkel és ápolónőkkel, a kor legmodernebb berendezéseivel.

A legnagyobb reklámot a román királyi család nyaralásai jelentették. Mária királyné 1923-ban a Sándor János villában szállt meg. Későbbi nyaralásaikra a „Lăsași-mă în pace” (Hagyjatok békén) nevű villában kapott szállást, ahol fogadta az angol és görög királyi család tagjait is. A tó keleti részén elkülönítve külön fürdőház (cabana) állt a királyné és kísérete rendelkezésére.

A telep egyik legdíszesebb villáját Bernády György marosvásárhelyi polgármester építtette fel 1930–1934 között. A család csak két nyarat töltött a villában, Györgyike lányuk elvesztése után 1938-ban a családfő is elhunyt.

A Medve-tavat ma is uraló fürdőépületet a melegvizet kezelővel, a nyílt vizű stranddal dr. Marius Sturza tervezte és építtette fel. Az építkezéseket 1940-ben fejezték be.

A háború után a fürdőt 1948. április 12-ig a Szováta Fürdő Rt. működtette, ekkor szerezte meg rész tulajdonjogát a Belügyminisztérium, a magánvillák államosítása 1947 szeptemberében és 1948 májusa között történt meg. Az épületek egy másik része az Egészségügyi Minisztérium tulajdonába ment át. A romániai jelentősebb fürdőhelyek, köztük Szováta is, 1952-ben városi rangot kaptak.

A Géra-fürdőt az 1970-es árvíz elpusztította.

A Medve-tó strandját 1971-ben a tó dél-nyugati partján modernizálták, a Mogyorósi-tó strandjával együtt.

A nagy, modern szállodák építése 1972-ben kezdődött el, 1974-ben adták át a Szováta szállót és az új kezelőrészeletet, amely napi 800 beteg kezelését tudta ellátni. A Bükk szálló 1977 nyarán kezdte el működését. 1983. május 1-én adták át a Fenyő szállót, ezután már a romló általános gazdasági helyzet, a megszorító intézkedések következtében több építkezésre nem került sor, sőt a meglévő épületek, berendezések állaga is egyre romlott.

Népességük gyarapítására a gólyák a tojó és a hím egymást váltva, ösztönösen összefogva kiköltik fészükben fiókájukat. A gólya s a Medve-tó a szaporodás jelképe a nép tudatában. Gyarapodni, szaporodni, mi európai emberek is csak úgy tudunk, ha válllvetve, közösen tesszünk valamit fejlődésünkért, előrehaladásunkért. Fürdőtelepünk régóta halódik. Mindenki vegye elő fél kezét és ujjain kezdje összeszámolni azt a keveset, amit a szováta népességért tett. A világon egyedülálló Medve-tóból nem csak profitálni kell. Uraim, kiáltok fel! Szováta a Sóvidék gyöngyszeme. A Medve-tó fürdőtelepünk dísz. Ékszere. Heliotermikus tavunk velünk együtt az ország trianoni öröksége. Csakhogy kétféle nyaraló volt itt, s nem egyformán élték meg ezt az időszakot. Egyik „üdülte”, a másik átvészelte ez elmúlt 80 évet. Új „örökös” utódai nagyobb gondot kellene fordítsanak a megszerzett örökségre.

Fekete Árpád

Hiedelem-elemek a templomos mondákban

A templomos monda periférikus helyzetét az amúgy is elhanyagolt történeti mondanakutásban jól mutatja, hogy e mondanakör megnevezésére kénytelenek vagyunk a német nyelvből kölcsönözött Templersage kifejezés magyar fordítását használni. Alig született ugyanis feljegyzés – elemzés pedig egyáltalán nem – arról a XIX. században még Európa-szerte ismert mondanakörrel, amely – napjainkig is – a templomos lovagrend történetéhez fűződő számos motívumon keresztül hagyományozódik.

E monda Európa első koncepciójában merítette fő motívumait, amikor a XIV. században a templomos rendet koholt vádak alapján perbe fogták és kegyetlen módszerekkel felszámolták. Mint ismeretes, az évszázadok folyamán a rend valós történetére ráakódott egyfajta okkult-misztikusság, a Frigyláddával, a Szent Grállal vagy a torinói halotti lepellel kapcsolatos elképzelésekről. Az ismeretterjesztő műveket nem olvasó, tudását döntően a szájhagyományból merítő paraszti réteg körében azonban ezek az elemek nem tudtak meghonosodni, annál

inkább nyertek teret a per vádpontjaiból kiinduló profán vonatkozású történetek, a szerzeteshez nem méltó életet élő templomos lovagokról.

Hazánkban ma már az is vitára ad okot, hogy a templomosok valóban azonosak-e a magyarul *vörös barátoknak* nevezett szerzetesekkel. A XX. század elején ez aligha lehetett kérdéses, hiszen a történeti feldolgozásokban és irodalmi művekben szinonim használták a templárius és vörös barát kifejezést, és a legelterjedtebb lexikonok címszavai is feltüntetik, hogy a templomos rend tagjait nevezték így hazánkban.¹ E név annyira közismert lehetett a Kárpát-medence területén, hogy a német és szlovák lakta vidékeken tükörfordításban terjedt el (*Rote Pfaffe, červený mnich*).

Talán a kifejezés eredeti jelentésének elhomályosulása is közrejátszott abban, hogy a történelmi hősökhöz fűződő mondahagyományon belül a templomos rendhez kötődik az egyik Európa-szerzte legfragmentálisabb mondatok napjainkban. További jellemzője a templomos-mondáknak, hogy bár alapvetően a *történeti mondák* közé soroljuk őket (az azonos főhős alapján), valójában ma már inkább a *hiedelemtörténetek* felé közelítenek. E jellemzőjük három ponton mutatkozik meg a legmarkánsabban: hiedelemleányekkel azonosítják őket (kísértet, boszorkány, ördög, kobold stb.), a legkülönfélébb kincseik után kutat a nép, végül a bűn és bűnhődés típusú mondák sorolhatók ide, amelyek szerint a templomos lovagok valamilyen megszokottól eltérő (negatív jellegű) tettet hajtanak végre, emiatt a legtöbb esetben elsüllyed a kolostoruk.

Európa-szerzte gyakori a templomosok *kísértetként* való megjelenése a mondákban. A kísértetek típusai változatosak. Visszatérhetnek fejetlenül, ijesztgetve a járó-kelőket, de felbukkanhatnak méltóságteljesen, régi, dicsőséges alakjukban, mint mártírok. Néhány esetben bántalmazták a közelükbe kerülőket, vagy csak vitetik magukat egy darabon. Arra is van példa, hogy meggyilkolt áldozataik kísértének egykori kolostoruk romjai között. Esetenként e zárda-omladékok csupán meghatározhatatlan, de félelmetes kísértetek tanyái.

A templomosok *fejetlen kísértetként* való megjelenése a Kárpát-medencében nem túl gyakori, annál inkább jellemző a német nyelvterületen. Hazánkban azokon a vidékeken találjuk a nyomait, ahol a korábbi századokban német telepések jelentek meg. Pilisszentkereszten például a következő töredékes történet él: „...ezt régen akkor szokták mesélni, mikor mentek lovas kocsival Pest irányába és akkor látták éjszaka a fej nélküli lovast. És állítólag fölszállt egy öregnek a kocsijára hátul és utazott vele egy darabon”.² A Balaton-felvidéken, Válluson közismert a fej nélküli barát motívuma: „Aszt beszéték, hogy Szemiklósba lakó vörös barátokat a törökök lefejezték, és azok éjjelenként azon a tájon bolyonganak. A komám gyűtt haza a hegyrű este, a hátán vót a permetező, és emiatt az árnyékát úgy látta, fejetlenül. Nagyon megijedt, hogy a fejetlen barátokká találkozott, uffutott hazáig féttébe.”³

A Dél-Dunántúlról két példát lehet említeni. Az egyik a Mezőföldről, Dunaföldvárról származik: „Néha muzsikaszó hallatszik az Alsó-Öreghegyen, hol a bűnös barátok táncolnak. Mások sirást hallanak, amit a fejetlen barátok tesznek a várban a leszedett keresztért a török basának.”⁴ A muzsikaszó, a tánc és a leszedett kereszt említése a templomos-per vádpontjaira emlékeztet. A másik változat Göcsejből, Babosdöbrétéről való. Eszerint: „...a kolostor-kút körül karácsonykor kísértetek járnak bivalybikák és fejetlen barátok képében...”⁵ Egy másik változat szerint éjfél tájban feljönnek a barátok és fej nélkül táncolnak a kastély helyén.⁶

¹ Például: Pallas Nagy Lexikona. II. kötet. 1893. 629. old. (Barát címszó: „vörös B. a templomos”); Magyar Értelmező Kéziszótár, 1987. 1522–1523. old.; (vörös címszó: „régiesen vörös barát = templomos”); *Jósika Miklós: A két barát* (1900) című történelmi regényében említi például, hogy „vörös barát néven léteznek hazánkban templomosok” (114. old.); *Krúdy Gyula: A templárius című regényében* (1960) szinonim használja a templomos és vörös barát kifejezéseket (pl. 137. old.)

² Adatközlő: Havelka József, Pilisszentkereszt, Saját gyűjtés, 2001.

³ *Petánovics Katalin: Az elfeledett örökség. Vállus summásfalu népköltészete.* Bp., 1991. 115. old.

⁴ *Berze Nagy Ilona: Dunaföldvár mondái.*, 1. old., Dunaföldvár (Fehér megye), 1925., MTA Néprajzi Kutatóintézet, Magyar Történeti Mondaarchívum 11369

⁵ *Gönczi Ferenc: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése.* Kaposvár, 1914. 57. old.

⁶ *Landgraf Ildikó (szerk.): „Beszéli a világ, hogy mi magyarok...” Magyar történeti mondák.* Bp., 1998. 283. old.

A Vág völgyének déli részén fordul még elő a fejetlen barát-kísértet. Vághosszúfalun a közelmúltban gyűjtötték ezt a változatot: „Öregapám úgy éjé tájbo kiment, aggyig a gunyhóba foszott. ... Látto, hogy fehér lovon gyün egy ember, előtte megy két fehér kutya. Mire odaírt elejbe, a kukoricák között eetűnt. De feje nem vót az embernek, csak féllig vót.”⁷ Egy évszázaddal ezelőtt még közismert lehetett itt ez a motívum. Vágvecsén ekkor úgy tudták, hogy „Hosszúfalun régente szokás volt, hogy a nép böjti esteken eljárt a templomba imádkozni. Egy ilyen alkalomkor a templom közepén lefüggő csillárról egy fejetlen barát lépett le s előre menve megkerülte az oltárt és a csillár alatt ismét eltűnt. Azóta nem megy a nép a templomba böjti esteken.”⁸

Csehországban van némi történelmi alapja is az élénken élő fejetlen lovag-mondáknak. A rend felszámolása folyamán ugyanis itt állítólag lemészárolták azokat, akik lakásaikat elhagyni vonakodtak.⁹ Így aztán fej nélkül kísértő templomos lovagokról a prágaiak is beszélnek. Ezt örökítette meg Václav Cibula monda-gyűjteményében „A Liliom utcai templárius” címmel:

„Mondják, hogy egyszer a templomosok klostromában az egyik ifjú lovag súlyos bűnt követett el. A krónikások nem jegyezték föl mit tett, a fólíánsok megsárgult lapjain mindössze aannyi olvasható, hogy bűne miatt halálra ítélték, és lefejezték. A történet azonban nem ér itt véget: vagy túlon túl nagyon találtatott a lovag bűne, vagy még élete utolsó percében sem akarta beismerni, hogy vétkezett, s bűnbánat nélkül halt meg. Egy azonban biztos: péntek éjszakánként a templárius máig is megjelenik a volt klostrom közelében a Liliom utcában. Ül hatalmas fehér lován, s a ló idegesen táncol az utca kövezetén, hogy szikrák röpködnek a patája alól. A paripa nyugtalan, rángatja gazdag veretű kantáriját, s tüzet fúj az orrlyukain. Lovasa vállán ott van a templomosok hosszú fehér köpenye, rajta vörös kereszt. Egyenes, büszke tartással ül a lovon, de fej nélkül. Fejét a kezében tartja nyeregkapája mellett...”¹⁰

Luxemburgból van még egy mondaváltozatunk, amelyben a fej nélküli lovast említik, a templomosok Greisch melletti, Griéfchen nevű várával kapcsolatban. A vár megtámadásakor „A griéfcheni kastély egyik szolgája a lovával együtt lezuhant a patakba és kitörte a nyakát. Azóta a szolga minden éjjel megjelenik. Fejetlenül ül a lován, melyre az aranypatkók fordítva vannak felverve. Mindig azon az úton közeledik, amely a hegyre felfelé vezet, egészen addig a helyig, ahol a kastély állt.”¹¹

Egyébként az elfogott templomosokat a per után rendszerint máglyán égették el, lefejezésükre nem utalnak a történelmi források. Egyedül Mohl Adolf írja – tévesen –, hogy a nagymestert lefejezték.¹² Mohl információja talán egy XVIII. századi fametszetről származik, amely a „Jacques de Molay sírja” címet viseli, és rajta a templomos nagymester fej nélkül fekszik egy barlangban lévő kötömbön, miközben mellette gyilkosa a levágott fejet kezében tartja. E kivételes illusztrációtól eltekintve minden ábrázolás Molay máglyahalálát jeleníti meg.

A kísértetek másik típusa, amikor a templomosok évente egyszer „életre kelnek”, váruk romjaiból felépül, közös mulatozásra jönnek össze, mely után elsiratják rendjüket. Többnyire a föld mélyén pihennek az év többi napján, mégsem sorolhatjuk őket a halhatatlan és visszatérő hősök közé, hiszen funkciójuk más. Itt nem várja őket vissza a nép, csupán tudomásul veszi, hogy a mártírhálált halt templomos lovagok időnként megjelennek, hogy emlékezzenek egykori rendjük virágzására. Ez esetben indifferens vagy szálnalmat ébresztő hősként jelennek meg a mondákbán. A Kárpát-medence német lakta vidékeiről vannak ilyen példák, illetve a mai német nyelvterületről.

A burgenlandi Léka várát említhetjük elsőként. Nagyon sokszor és sok helyütt idézték fel az elmúlt csaknem kétszáz évben a lékai templomosok történetét, amely a német változatokkal rokon, és a legcsekélyebb hasonlatosságot sem mutatja a magyar vörös barát mondákkal.

⁷ Molnár Piroska: Tánccalkalmak és hiedelemmondák Vághosszúfalun. Utánpótlás. 1991. 2. sz. 39. old.

⁸ Szentkereszty Tivadar: Nyitramegyei népmondák. Ethnographia, 1895. 418. old.

⁹ Pesty Frigyes: A templáriusok Magyarországon. Pest, 1861. 63. old.

¹⁰ Cibula, Václav: Prágai regék. Bratislava, 1979. 122. old.

¹¹ Gredt, Nikolaus (gesammelt): Sagenschatz des Luxemburger Landes I. Esch-Alzette, 1963. 540–541. old.

¹² Mohl Adolf: Nyugatmagyarországi mondák és mondafélék. Győr, 1926. 50. old.

Ennek egyik legtömörebben összefoglalt változata Ipolyi Arnoldtól származik: „Vasban a lékai templomosok zárdája csarnokában, hol a rend utolsó vitézei leölettek, öt század óta, még mindig s friss vér foltok láthatók, ha olykor megkisérelték azokat nagy fáradsággal lesíkálni, a következő éjszakán rémletes szélvész kerekedik, a vár megrázkódik, fegyver csörögés és búz nyögés hallatszik; a csarnokokban halovány alakok, fehér lepelbe burkolva, s vérző sebeikre mutatva, járnak fel s alá, s a reggelen a vérfoltok újra még élénkebben láthatók.”¹³

A Vág völgyében fekvő Pöstyénben egy lékaival rokon mondát jegyzett le Mednyánszky Alajos: Pöstyén mellett egy régi templom romjai állnak. Egykor a templomos lovagoké volt. A templom közelében van egy forrás, amelyből a vörös keresztet viselő rendbéliek is ittak. Itt még ma is kísérteni szoktak fenséges óriás alakjaik éjféle órákon és elsiratják dicső törzsüket, amelyet bős galádság döntött le.¹⁴

Németországban, az Észak-Rajna-Vesztfália délnyugati részén fekvő Aachenban őriznek még a lékaihoz motívumaikban hasonló változatokat: „Annak a napnak az éjszakáján, amikor a templomosok mártírhaltak, minden évben éjféltkor három lovag jelenik meg vörös keresztű fehér köpenyben a róluk elnevezett templomos sír fölött, és a helyet siratják, ahol egykori templomuk állt. Amikor az óra egyet üt, csak akkor tűnnek el.”¹⁵

A másik változat szerint a lovagok szintén életre kelnek: „Néha még most is látható a tó fenekén a templom, összes tornyával együtt, és itt évente egyszer egy éjféle órán a lovagok megemlékeznek a rend összeomlásáról. Mikor a harang a tizenkettőt üti, a föld megremegek és egy mennydörgő hang így szól: »Templomosok ébredjétek és gyertek elő!«, – ekkor felemelkednek a lovagok a tó mélyéről, színültig telt serleggel a kezükben, egy csarnok von ívet föléjük, és lakomához készülődnek hosszú asztaluk körül, nagymesterükkel az asztalfőn, és mulatoznak. Erre a többi kísértet is megjelenik, akikkel megküzdenek, majd az ebédlőasztal eltűnik, a tó mélyéről felemelkedik egy templom oltárral és karzattal, és a templomosok imádkozva, párosával, rendezett sorokban bevonulnak a nyitott ajtón keresztül, és alighogy beérnek, a tó felszíne morajlani kezd, az ég beborul és a villámok keresztet vetnek, a templomból kardcsatogás és halálkiáltás hallatszik, egészen addig, míg az óra egyet nem üt, utána újra a tóba süllyed a templom és vele együtt a templomosok csapata is, csak a nagymester emelkedik ki véres köpenyében közülük, a kezében lévő fegyverrel fenyegetőzve így kiált: »Bosszú, bosszú!«”¹⁶ Ez utóbbi változat emlékeztet leginkább a lékai mondára.

A luxemburgi Rollingenben is azt tartják, hogy az ehni templomosok időnként megjelennek, a fentiekhez hasonlóan: „Minden évben egyszer, éjféltkor újra felépül a vár omladékai-ból, és régi fényében tündököl a sziklaormon. A lovagok is életre kelnek és kezeikben zászlókkal és kardokkal lóra pattannak, fönt a levegőben fényes körmenetet tartanak, közben a siratóénekek hallatszik, egészen addig, amíg végül nagy robajjal és lármával újra eltűnnek.”¹⁷

Hazánkban a pilisi mondák mutatnak némi rokonságot a fent leírtakkal. Itt tudni vélnek az egykori kolostorok, templomok romjai alatt megtalált helyiségekről, azok berendezéseiről, és az asztalok mellett ülő élettelen barátokról.¹⁸ Pilisszentkereszten „A gyerekek papot is láttak a romok helyén. Integtetett a gyerekeknek, de azok elszaladtak. Az egyik virágvasárnap az iskola lányok virágot mentek szedni, s három papot láttak misézni. ... A pilisszentkeresztiiek úgy tudják, hogy valaki az Ördöglyukon keresztül bejutott az egykori klostrom föld alatti részébe, amely teljesen be volt rendezve, s a barátok is ott ültek az asztalnál, de nem éltek.”¹⁹

Pilisszentkereszten ma is lehet hasonló változatokat hallani: „Valamikor még, amikor úgy vitték az ebédet, nem vót szalonna, se kóbasz, aztán volt egy néni, aztán ahogy jött be a klostromba, látta, mikor a pap misézett ott. Két ministráns meg csengetett, és pont delet harangoztak akkor. Azt mondja, hogy rögtön letette az ebédet, mert annyira megijedt, aztán úgy kez-

¹³ Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia. Bp., 1987. 363. old.

¹⁴ Mednyánszky Alajos: Regék és mondák. Bp., 1983. 97. old.

¹⁵ Petzoldt, Leander (herausgegeben und erläutert): Historische Sagen II. München, 1977. 115–116. old.

¹⁶ Uo. 116. old.

¹⁷ Gredt, Nikolaus: i. m. 541. old.

¹⁸ Manga János: Magyarországi szlovákok. Népi Kultúra-Népi Társadalom. 1973. 227. old.

¹⁹ Uo. 228. old.

dett remegni. És aztán abbahagyták a harangozást, a delet, aztán azok is elmentek. Vége lett a misének. Ez nagyon régen történt, mer legalább husz éve, hogy meghalt, akivel ez történt.”²⁰

A magyar és német nyelvterületen elterjedt változatok szerint a vörös barátok hajdani várainak, kolostorainak helyén tanyázó *kísértetek ijesztetik vagy bántalmazzák* az arra járókat. A főhős többnyire még az úti célját is feladja félelmében, és visszafordul. A számos variáns közül itt csak két jellemző, rövid példát említek. A Vág-völgyi Vágvecsén a bántalmazó barát-kísértet alakja jelenik meg egy változatban: „A Vág-Vecsén szokás volt valamikor, hogy a bakter az éjszaka minden óráját énekelve kiáltotta ki. Vagy ötven év óta azonban egy bakter sem meri kikiáltani. Oka pedig ennek az, hogy meghalt ott egy kolduló barát, aki nagyon csalta a szerzetet. Ennek a lelke minden éjjel tizenkét óraker megjelent és pofon ütötte az éneklő baktert. Miután ez minden éjjel ismétlődött, most egy bakter sem meri a tizenkét órát énekelni.”²¹

A gömöri Rimatamásfalván gyűjtött monda szerint a kísértet csupán megijeszti a járókelőt: „B... János tamásfalvi lakos lakodalomból ment haza éjjel 12 óraker, egyszerre csak az úton maga után hall valami suhogó léptekeket. Visszanéz, hát látja, hogy egy ősz hajú ember követi barátruhába öltözve. Megijedt, sietett hazafelé, de minden lépésnél gyengébbnek érezte magát s teljesen kimerülve érte el a házát. Mikor az ajtó kilincsére tette a kezét, az ajtó kitérült s ő beesett és – meghalt.”²²

Németország területéről két példánk van a tárgyalt kísértet-típusra. Aachenban az elsüllyedt templomos rendi templom helyén lévő tórol például „Az beszélik, hogy ha a fiatal lányok a tóban mossák ingeiket, a templomosok lehúzzák őket magukhoz. Valószínűleg innen ered az a aacheni közmondás is, hogy aki nem magához illő férjet választ, olyan, mintha egy templomos lovaghoz (Tempelherr: szó szerint templomos férfi) ment volna, és itt a »tempeln« kifejezés verést jelent (tehát »verő férfit«), mert ahogy sok aacheni állítja: aki éjjel a tó mellett sétál, azt megverik.”²³

Bajorországi mondaváltozatunk, az Iller folyó völgyéből, Dietheimből származik. Az itteni elsüllyedt templomos vár egykori helyén „Még most is látható a mélyedés, ha az öreg hegyről lefelé megyünk. Egy úgynevezett »papgazdaasszony«, ahogy a nép a kísértetet nevezi, a hegyen bolyong, és az arra tévedő emberekkel néha cipelteti magát.”²⁴

A kísértetekon kívül a templomosokat *ördögökkel* és *boszorkányokkal* is kapcsolatba hozza a hagyomány. A per vádpontjai szerint a rend átadta magát az ördög imádatának és szolgálatának.²⁵ Ezeknek a híreszteléseknek lehet a maradványa, hogy Nyugat-Európában több helyütt a mai napig ördög-szövetségesnek vélik a templomosokat. Magyarországon viszont inkább a vörös barátokhoz kötődő helyneveken fordul elő az ördög vagy boszorkány kifejezés, például Pilisszentkereszten az Ördöggluk vagy Ördögbarlang, Kővágóórsön az Ördögszikla, Bak mellett az Ördög Gyurkó vára, vagy Sátoraljaújhelyen a Boszorkánytető. Jellemző motívum, hogy a barátok lakhelyét elátkozottnak tartják.

Németországban már elterjedtebbek a templomosokat az ördöggel kapcsolatba hozó mondák. Gottfried Henßen írja például, hogy „Egyes személyek mellett embercsoportok is összekötésben álltak az ördöggel. Jülich környékén, az Eifel-hegységben, és a túloldalon, a Rajna-vidék határán, illetve Luxemburgban is, általánosan érvényes a templomosokra, hogy ördög-szövetségesnek tartják őket.”²⁶

Észak-Rajna-Vesztfáliában a templomosokhoz Jülich környékén kapcsolódik például a „Bockreiter” (baklovas) képzete, aki az ördög szövetségese. Arrafelé tudnak egy XVIII. századi rablóbandáról, amelynek fő székhelye az aacheni hercegi tanácsban volt. Az ördögtől kapták a képességet, hogy kecskébak alakjában a levegőben száguldottak. Azért gondolják ezt ró-

²⁰ Adatközlő: Papucsek Istvánné, Pilisszentkereszt. Saját gyűjtés, 2001.

²¹ Szentkeresztly Tivadar: i. m. 417. old.

²² Elek Zoltán: Gömörmezei népmondák. Ethnographia, 1896. 4. szám, 382. old.

²³ Petzoldt, Leander: i. m. 116. old.

²⁴ Birlinger, Anton-Buck, M. R. (gesammelt und herausgegeben): Volksthümliches aus Schwaben I. Freiburg im Bresgau, 1861. 234. old.

²⁵ Read, Piers Paul: A templomosok. Bp., 2001. 248. old.

²⁶ Henßen, Gottfried: Rheinische Volksüberlieferung in Sage, Märchen und Schwank. Rheinisches Volkstum/2. Düsseldorf, 1947. 11. old.

luk, mert másként az emberek nem tudnák megmagyarázni az egymástól távol fekvő falvakon való, szinte egyidejű rajtaütéseket.²⁷ Itt az ördöghöz kapcsolódik az egyébként boszorkányokhoz és vámpírokhöz kötődő motívum.

Franciaország német-lakta vidékein, például Lotaringiában, szintén az ördög szövetségeseinek vélik a templomosokat. Egy siercki adatközlőtől származó monda főszereplője egy Arnold nevű templomos lovag, aki kastélyának felépítését nem tudja anyagilag megoldani, ezért az ördöggel szövetkezik. Az ördög segít, de végül magával viszi a lovagot.²⁸

Spanyolországban, Tiermes templomában ma is őriznek egy kis Ámor-szobrot, amely az iteni nép szerint Jézust ábrázolja fekvő helyzetben. Csodálatos erőt tulajdonítanak neki. A hagyomány szerint a közeli várbán tartózkodó templomosok egyszer elrabolták a szobrot és sáttánkultuszra használták fel. A tiermesiek szerint a szobor eredetileg egy párnán feküdt, de a campisábalosi templomosok sáttánista szertartásaikon eltávolították a párnát, és egy halálfejet raktak a helyébe. Azt várták, hogy az ördög majd ebből a koponyából szól hozzájuk. Azonban az ég megbosszulta a hitelhagyott rendházat: villám csapott bele, és valamennyi gonosz lovag a romok alatt lelte halálát. Másnap reggelre a szobor csodálatos módon visszakerült Tiermes templomába.²⁹

A különféle gonosztetteket elkövető vörös barátok büntetése – kivált Európa nyugati régióiban – gyakran kolostoruk, vagy váruk *elsüllyedése*. Az elsüllyedés motívumát tartalmazó mondaváltozatok a bűn és bűnhődés mondafőcsoporthoz kapcsolják a vizsgált mondakört. Erre nemcsak hazánkban vannak példák, de a német nyelvterületről is (pl. Vesztfália, Bajorország, Észak-Hollandia, Limburg).

Emellett hosszan lehetne sorolni a templomosok elrejtett *kincseihez* és azok kiásási kísérleteihez fűződő mondákat. E történetek terjedéséhez az is hozzájárulhatott, hogy a források Európa bankáraiként emlegetik a templomosokat, akiknek „pénzügyi konzernje” fiókvállalatokat tartott fenn Írországban, Skóciában, Angliában, Hollandiában, Dániában, Németországban, Olaszországban, Spanyolországban és Portugáliában. Kapcsolataik révén a kezük elért Ausztrián, Csehországon, Magyarországon és Dalmácián át egészen a Közel-Keletig.³⁰

Sosem derült ki, mi lett a templomosok legendásan sok kincsével, de a mondák szerint ma is a rejtékhelyek mélyén lapulnak. A kincsmondákhoz alapot adhattak bizonyos „leletek” is, melyekre építkezés vagy mezei munkák során bukkantak rá. Ilyenek a talált feliratos téglák és kövek, edény- és cserépdarabok, az aranytárgyak, a kocsonyás bor, illetve a különféle pénzek és érmék. Az élménytörténetek legtöbbször utal a vörös barátok által elrejtett kincsekre, és azt sikeresen vagy sikertelenül kiásó emberekre. Ezek a variánsok nem tipikus kincsmondák: nagyon ritkán fordul elő, hogy a kincset őrzi valami, és a kiásáshoz sem kötődnek próbatételi feltételek. Általában csak mellékesen említik az adatközlők a kincset, amelyet véletlenül talált meg valaki (például szántás közben), az ásás körülményeinek elmesélése során pedig – nagyon kevés kivétellel – hozzáfűzik, hogy a próbálkozók nem jártak sikerrel. Ez esetben jellemző, hogy egyszerűen csak feladják a keresést, mert nem találnak semmit.

Az egész Kárpát-medencében elterjedtek ezek a mondák, így e példák felsorolása és elemzése meghaladná a tanulmány kereteit. Nyugat-Európában a leggyakoribb, templomosokhoz kötődő kincsmondák Stájerországban, Sziléziában, Rajna-vidék-Pfalzban, a Nyugat-Eifel hegységben, Észak-Franciaországban, Ó-Kasztília területén és Skóciában ismeretesek. Ezek közül a most Lengyelországhoz tartozó Felső-Sziléziában élnek speciális kincsmondák a templomosok hajdani házaikhoz kötődően. A hagyomány szerint több ilyen kastély alatt alagút húzódik, amelynek végén egy föld alatti tó van. A tóban egy arany kacsa ül arany tojásokon, amelyet már többször próbáltak kiásni, sikertelenül.³¹ Németországi mondák szerint a templomosok váraikba rengeteg kincset hordtak össze, sőt aranyból készült karosszékeik is

²⁷ Uo.

²⁸ Petzoldt, Leander: i.m. 116–117. old.

²⁹ Kirschner, Gottfried: A templomos lovagok kincse. A nyomok Kasztíliaba vezetnek. In: TERRA-X. Az ismeretlen föld. Kincskeresők, lovagok, kihalt népek. (Szerk.: Gottfried Kirchner). Bp., 2000. 22–23. old.

³⁰ Uo. 26. old.

³¹ Kühnau, Richard: Schlesische Sagen III. Leipzig und Berlin, 1913. 588–589. old.

voltak.³² A luxemburgi Rollingenben gyűjtött monda szerint az ehneni templomos lovagok kincsei közül egy-egy szegény völgylakó még pár évtizeddel ezelőtt is talált néha a romok alatt arany karosszéket, aranymarkolatú kardot és hasonlókat.³³

A fenti példák jól érzékeltetik a történeti és hiedelemmondák sokat emlegetett műfaji érintkezését. Bár a felsorolt motívumok és motívumcsoportok a hiedelemtörténetek felé közelítik a templomos-mondát, alapvetően a történeti monda jegyeit viseli magán, hiszen a különböző cselekményű narratívákat az azonos főszereplő fűzi egybe, és a történetek funkciójuk alapján is a történelmi tényekhez közelítenek: alapjuk nemcsak egy valós esemény, hanem a mondák mesélői is történeti tényként, valóságos eseményként fogadják el e történeteket, és úgy hagyományozzák, mint a szűkebb hazájuk történetével kapcsolatos fontos ismereteket.

Edelényi Adél

A sümegi római katolikus temető

Történelme folyamán Sümeg négy pontján temetkeztek. Ez idáig ismert adataink szerint, legkorábban az ún. tizenháromváros nevű városrészben álló, egykor Szent Katalin tiszteletére szentelt, koraközépkori eredetű templom körül volt a város temetkezési helye. A mára nyomtalanul eltűnt temető kiterjedését nem ismerjük. Csak feltételezni lehet, hogy a középkorban alig pár száz lelket számláló Sümegnek temetője sem lehetett túl nagy. Nehezíti ennek tisztázását az is, hogy a török hódoltság ideje alatt a lakosság szinte teljesen kipusztult, az egykori templom is gazdátlan maradt, s amikor 1756–1759 között, Padányi Bíró Márton püspök, a régi, romos templom helyébe a mai Plébániatemplomot felépítette, ennek környéke, azaz a város középkori eredetű temetőjének területe, elhanyagolt állapotban, részben már be volt építve. Erről az egykori temetőről – mostanáig – egyetlen írásos adatot ismerünk 1746-ból, amikor egy latin nyelven felvett vizitációs jegyzőkönyvben azt írják, hogy „Tartózik a templomhoz egy teljességgel romos temető, minden kerítés nélkül. A temető helyén kereszt látható, de Krisztusalak nélkül”. (Püspöki Levéltár. Veszprém. Visitatio Canonica Comitatus Szaladiensis 1746. A 8/5. 16. old.)

Sümeg második temetője a Ferences templom és rendháztól észak-keletre, az egykori városfalon kívül, mára szintén teljesen beépített, Tokaj városrész területén feküdt. Ezen a területen manapság is santonokra bukkannak azok, akik itt házalaphoz, vagy pincéhez szükséges gödröket ásának. A város második temetőjének megnyitása Széchenyi György püspök nevéhez fűződik, aki miután 1649 és 1652 között felépítette a ferencesek templomát és hajlékát, kijelölte az új temetkezési helyet is. Erről az eseményről 1746-ban így emlékezett az „akkor 60 évesnél idősebb Ferenczy Anna úrnő, Szigethi János hátrahagyott özvegye”, aki a történetet apósától, a száz évet megélt, Szigethi Pétertől hallotta: „...A város falain kívül elhelyezkedő temetőt a Nagy-érdemű és boldog emlékezetű veszprémi püspök, Széchenyi György áldotta meg 1650 év körül, amikor a plébániai templom melletti és körüli temető tele volt a pestisben meghaltak holtestével annyira, hogy mikor egy bizonyos gazdag vendég fia meghalt, nem jutott hely a temetésre a köztemetőben, azért először őt temették oda. ...A keresztet ugyanabban a temetőben Telekesy Adorján hitszónok atya szorgalmazására jólelkű hívek kegyes adományaiból emelték 1923-ban.” (Püspöki Levéltár. Veszprém. Protocollum Eppale 1746. Tom. 2. 285. old. – A 39 b/2.) Mára a kőkereszt elpusztult, a temető helyén lakóházak sorakoznak.

Sümeg harmadik, ma is használt temetője a településtől délkeletre, nagy területen elterülő, igen értékes sírjelekkel, a 84-es műút és a Tapolcára vezető országút által közrezárt háromszögben fekszik. Megnyitásának pontos évét nem ismerjük, bár bizonyos, hogy ez Padányi Bíró Márton (1696–1762) veszprémi püspök nevéhez köthető. 1778-ban Bíró püspök halálát követően ugyanis, egy vizitációs jegyzőkönyvben azt olvassuk, hogy „A halottak temetésére van alkalmas, megáldott hely – a lakott területen kívül”. (Püspöki Levéltár. Veszprém. Visitatio Canonica Archidia. Szaladiensis 1778 A 8/14. 93. old.) A temető legrégebbi része a temetőká-

³² Zaunert, Paul (hrgs.): Deutscher Sagenschatz. Rheinland Sagen I. Jena, 1924. 269–270. old.

³³ Gredt, Nikolaus: i.m. 541. old.

polnáig terjedő északkeleti rész. Itt áll a temető legrégebb emléke, az 1871-ben állított kőkereszt, amely megjelenik Sümeg legkorábbról való, 1782-ben készített hadmérnöki térképen is. A legrégebbi síremlék – az 1998-ban felszámolt (!), s a sümegi Városvédő Egyesület által a ravatalozó mellé újra felállított, s így megmentett – Entz Ferenc Zala megyei főorvosé, aki harminckét éves korában, az akkor dühöngő pestisjárvány áldozataként, 1806. január 6-án hunyt el. A XIX. század első évtizedeiben már kizárólag ide temettek. Az 1810-es években Libay Lajos által készített sümegi látképen, amely éppen a temető irányából örökíti meg a várost, már több sírjel látható ezen a területen, ahová 1816-ban megépült a késő barokk stílusú kápolna is. A temető délnyugat felé történt bővítését az 1823-ban Franz Witman „sömester” német nyelvű felirattal ellátott kőkeresztje jelzi, amely 1995-ben, szintén a ravatalozó mellé lett átköltöztetve. Sümeg 1854-ben készült második katonai térképén már pontosan fel lett tüntetve a temető is, ahová az akkor még a város határát jelentő Petőfi és Balogh Alajos utcák találkozásától egy gyalogút vezetett. Az 1885-ben kiadott harmadik katonai térképen, már a kórház területén egykoron átvezető kálvária-sor is megjelenik. A temető legrégebbi ábrázolása Halász István kiadásában, 1872-ben kiadott „Kisfaludy Sándor Emléknap”-on jelenik meg, ahol a temetőt a költő emlékművétől nézve, a kápolna irányában örökítette meg a művész. Ezen a színezett metszeten több, máig megőrzött síremlék azonosítható. A temető újabb, délkeleti irányban való bővítésére 1911-ben került sor, amikor ide helyezték át azt az impozáns méretű kőkeresztet, amely 1818-ban Ábrahám Katalin adományából, a keszthelyi Zitterbarth által készítettett, és eredetileg a plébánia templom előtt állott. Szintén ezekben az években alkotta meg Pentz sümegi kőfaragó azt a kálváriacsoportot, amely a kápolna mögötti oldalbejáró mellé került. Az ettől délkeletre eső, a kápolna mögötti részben a második világháború éveiben kezdtek temetkezni. A kápolna mögötti temetőrésznek korabeli állapotát örökíti meg Györgyfy György (1896–1981) festménye, amely a sümegi Polgármesteri Hivatal tulajdonában van. A modern, a temető hangulatától idegen ravatalozót az 1960-as évek végén emelték. 1968-ban a Tihanyból eltávolított kálváriacsoportot állították fel Sümegen. A bronzból öntött remekművet az erdélyi származású, Ditrói Siklódi Lőrinc (1876–1945) szobrászművész készítette, míg a temető északi útvonala mentén felállított kálváriastációk sora Simon Béla (1923–1976) helybéli kőfaragó-szobrász munkája. A temető északnyugati sarkában leválasztott protestáns temetőt az 1840-es évek végén, Kecskeméthy Albert akkori főbíró közbenjárásának köszönhetően nyitották meg.

Az 1800-as évek első feléből fennmaradt sírjelek – formai szempontból – négy csoportra oszthatók. Talán a legszebben, az ún. *hegedű-alakban*, copf stílusjegyeket mutató sírkövek, amelyek készítője a neves keszthelyi kőfaragó, Zitterbarth József volt. Jelenleg hat ilyen sírkő található a temetőben. Legrégebb egy bizonyos Catharinae sírjele 1809-ből, őt követi Magdalena Nosek (+1821) Kisbarnaki Farkas László (+1825 k.), Szüts Éva (+1843), Ramasetter Leopold (+1844) és neje, született Krausz Erzsébet (+1846) síremléke. A másik csoport a nagyméretű *kereszttel koronázott*, alkalmakként korpusszal díszített sírjelek. A legrégebbi a már említett Entz Ferenc megyei főorvosé (+1806). A harmadik csoportot az ún. *hasáb alakú* kövek alkotják. Legrégebbi emlékünk a „köztünk tisztességet nyert” Babos György (+1820), kronosztikonnal írt sírjele, a klasszicista modorban művesen kidolgozott Holzheim Theresia (+1830) emléke, Zacharias Pummer, máltai keresztel koronázott sírjele (+1830 után), az 1806-ban elhunyt nemes Mikola Mihály, akinek síremlékét csak felesége Pest Éva halála után, 1839-ben emelték. Ebbe a csoportba tartozik Funt Mihály (+1849), Nikola Ádám (+1854) stb. sírköve is. A negyedik csoport, az ún. *vállas sírkövek*, amelynek legkorábbi példánya egykor Szegedy Róza (+1832) sírján állott, s mely emlék 1903-tól Kisfaludy Mór (1814–1893), az 1848/49. évi szabadságharcban jeles szerepet vállalt dandártábornok, illetve családja emlékét őrzi. Ide sorolható még Horváth Pál (+1834) „sümegegyház kerületi esperes és csehi plébános” sírja, továbbá Mójzer György (+1842), Mójzer Imre (+1843), Joos Ferenc és Vlasits Juliánna (+1845) közös síremléke. Érdekes, hogy ezt a síremlék-formát még húsz év múlva is használták. Ezt igazolja az 1866-ban elhunyt Dabronyi Cseh József sírjele.

A XIX. század második felétől kezdődően egyre inkább elterjedt a romantikus jeleket mutató síremlékek állítása, amely egyben a műfaj eliparosodását is jelenti. Egyre jelentősebb a távolabbi műhelyekből, Pápáról, Győrből, Budapestről stb. megrendelt emlékek száma, s a helyi kőfaragók munkái is egyre inkább az országosan terjedő modellekhez igazodnak. Kivétel az alig három éves korában, 1853-ban elhunyt Lukonich Ferenc vörös mészkből faragott,

gótizáló díszítőelemeket mutató síremléke, a hasonló anyagból készített Skotty-Meyer sírkert öt sírjele, amelyek az 1860-as években a győri Birkmayer műhelyéből valók. Az újabb divat szerint készítették legimpozánsabb példáját jelenti Kisfaludy Sándor (1772–1844) emléke, amelyet a budapesti Gerenday-műhelyben gyártottak 1872-ben, a grazi Kocianic által készített Mayer Josephine (†1872) szürke obeliszkje, illetve az 1878 után felállított három Ramasetter sír: Ramasetter Vince (1806–1878), neje Kompanik Zsófia (1821–1876), és a még gyerekkorban elhunyt egyetlen fiuk, Ramasetter Károly (1837–1843) szürke gránitból faragott, nagyméretű obeliszkje.

A XX. század első évtizedeiben az obeliszk formájú sírjelek a legelterjedtebbek. Fekete gránitból készítette Krausz pápai kőfaragó Bogyay Kálmán (1832–1913) földbirtokos, 1848/49-es honvédhadnagy, és az Eitner-család sírjelét, akárcsak a Mójzer Józsefét (1833–1917) és dr. Lukonich Gáborét (1853–1922). Hasonló formát mutat Szüts Pál (1822–1876) kir. körjegyző, honvédszázados és Takács János (1811–1887) orvostudor szürke gránitból faragott sírjelei, míg Cseh László (†1893) Sümeg utolsó táblabírájának, és dr. Kellemen Károly (1859–1918) iskolaigazgató, valamint családjának fehér mészkőből készítették hasonló sírköveket.

A XIX. század második felében, illetve a századforduló utáni évtizedek emlékei közül külön ki kell emelni a Ramasetter Vince sümegi szobrát készítő Istók János szobrászművész által 1903-ban készített Szegedy Róza magas művészi szinten mintázott bronz emléklapját, illetve a Lujster-család sírja felé, fehér márványból mintázott érzéki nőalakját, amely a sümegi temető legjelesebb emlékei közé tartozik. E síremlékek mellett a Darnay-család mauzóleuma első-sorban impozáns méreteivel hat a szemlélőre, míg az 1920-as évek végén, fekete gránitból emelt Hetey-, és Hidasi-családok jelentős anyagi ráfordítással, klasszicizáló jelleggel emelt emlékei, az eddig felvázolt, többé-kevésbé sajátos jegyeket mutató síremlékállítás gyakorlatának a végét jelentik. Ami ezután következik betonból-műkőből, ritkábban természetes anyagokból emelt, jobbra karakter nélküli emlékek sorába tartoznak.

A legrégebb síremlékek és keresztek többsége Keszthely környéki homokkőből készült, s a keszthelyi temető mellett ez a keszthelyi kőfaragás a XIX. század első feléből való emlékeink legjelentékenyebb együttese, ahol a típus és stílusfejlődés folyamatosan nyomon követhető, állapítja meg Lővei Pál műemlékvédelmi szakember egy 1898-ban készített tanulmányában.

A sümegi temetőben az 1950-es évekig dolgozó mesterek közül többeknek nevét sikerült azonosítani. A győri Birkmayer János, illetve örökösétől 1836. és 1927. között ismertek sírkövek; Egerszegről Sipos (1915 k.); Keszthelyről Zitterbarth József (1819–1846), Harnásch F. (1885), Kutasi István (1904–1922); Páparól Fellner J. (1879–1891) és Krausz (1936); Reziből Tános Gyula (1888); Budapestről Gerenday Antal és fia (1893); Grazból Kocianic (1872); míg Sümegről Pentz Mihály (1882–1913) és fia, Pentz U. (1915–1929); Kovács József (1928–1941), valamint az 1623 és 1675 között élt Simon Béla munkáit sikerült azonosítani.

Miklósi-Sikes Csaba

